

DE CAMPANES *Tempus* I RELLOTGES *fugit* *LA SELVA DEL CAMP*

DE CAMPANES I RELLOTGES

El campaner sonant la campana de Sant Andreu.
En primer terme les campanes de les hores (c. 1930).

Parlar de campanes i rellotges suposa parlar del Temps, o millor de la mesura del temps.

La manera més senzilla de mesurar el temps és utilitzar un fenomen repetitiu i anar-ne comptant les repeticions. Aquesta forma de mesura es fa servir des d'èpoques immemorials, quan els nostres avantpassats feien servir la successió dels dies, mesos, o anys.

El **rellotge** és un dels invents més antics de la humanitat: va sorgir davant la necessitat de mesurar i mesurar el pas del temps. I n'hi ha de diferents tipus (de sol, de sorra, d'aigua mecànics, de pèndol, etc.)

Per altra banda, la finalitat principal de les **campanes** és la comunicació comunitària i la transmissió de senyals acústics per organitzar la vida social, religiosa i civil d'un poble o ciutat i s'utilitzen per indicar el pas de les hores i regular les rutines quotidianes de la comunitat.

Anem a fer una aproximació a alguns d'aquests elements que a la Selva, al llarg dels segles i administrats pel poder comunal (l'església, el consell municipal), han tingut o tenen una funció d'utilitat pública.

Text i fotos: Quim Masdeu Guitert.

Les campanes del cloquer de l'església de Sant Andreu de la Selva del Camp.

LES CAMPANES

La campana es defineix com un instrument musical de percussió que ha tingut diverses afinacions al llarg dels segles.

Les campanes de metall més antigues, trobades a la Xina, estan datades al voltant de l'any 2000 aC. A l'edat mitjana, als països mediterranis, les campanes s'utilitzen, sobretot, per a la comunicació, i són un signe comunitari, mentre que en les terres centrals d'Europa, i sobretot en els carillons, s'empren per tocar melodies.

Les nostres campanes tenen tres parts:

El cos: L'estructura metàl·lica exterior en forma de copa. La part inferior, que és més ampla i gruixuda, s'anomena *vora* o *labi* i és la zona on es produeix el màxim impacte.

El batall: La peça mòbil (generalment una barra de ferro amb una bola al final) que penja de l'interior i colpeja les parets per fer-la sonar.

El jou o truja: L'estructura superior (de fusta o ferro) que subjecta la campana al seu suport i en permet el balanceig.

Del so que fa una campana quan és colpida pel batall o per un martell se'n diu campanada.

Els fonedors de campanes se'ls anomenava senyers o mestres fonedors de senys.

A la Selva del s. XV hi consta Dionís Vergonyós que vivia a l'edifici que el 1502 vengué a Joan de Montserrat i que avui és la Casa de la Vila. Era fill de Bernat Vergonyós, membre d'una nissaga d'artistes del metall i exercia com a artista i artesà destacant com a fonedor de campanes i consta que en refongué una de l'església de Sant Andreu.

LES CAMPANES I ELS SEUS TOCS

Tradicionalment, els tocs s'han transmès oralment i per imitació d'un campaner a un altre. El llenguatge de les campanes, tot i expressar un missatge universal, és un llenguatge local, ja que cada cultura o regió geogràfica té la seva forma de fer-les sonar i interpretar els tocs. Les campanes es fan sonar fent batallades, repicant i tritllant, ventant, posant-les a seure, a vegades voltejant-les. Cada poble i, fins i tot, cada campanar té la seva forma de tocar.

Antigament, al cloquer de l'església de Sant Andreu, on hi havia les campanes de la vila, era d'espadanya, però en 1347 el consell determinà construir una torre. En construir-se l'església nova al segle XVII es va aprofitar la torre, però en deturar-se l'obra a causa, d'entre altres, de la guerra dels Segadors no es va poder culminar el que seria un campanar com tenen una majoria de poblacions.

Alguns concilis establiren que les campanes no fossin destinades a usos diversos dels d'anunciar les festes religioses i les diferents manifestacions de culte catòlic, però aquesta prohibició fou exceptuada per a casos d'utilitat pública. Tot i que els rectors sempre han exercit jurisdicció sobre el campanar i les campanes, cal constatar com el consell municipal o més endavant els ajuntaments tenien accés a les campanes i, per aquest motiu, una còpia de les claus del campanar.

Deixant a banda el total de les setze campanes de la vila (Sant Rafael, Sant Agustí, Sant Pau, les capelles dels Àngels i de Santa Llúcia i les ermites de Sant Pere i Paretdegada), al cloquer de la parròquia constaven un total de vuit campanes i cada una tenia una funció i un toc determinat.

Inscripció de la campana refosa el juny de 1986, any marià, per la foneria Salvador Monclús de València.

La més grossa i antiga era la dita de Sant Joan, que datava de 1337 i portava una inscripció gòtica a les quatre cares amb les armes de la vila en relleu. Una altra era la de Sant Andreu de 1343, refosa el 1750 pel campaner Domènec Fontanet de Lleida. Entre altres, hi havia la de les hores i la dels quarts.

Com bé explica Fort al seu “Costumari de la Selva del Camp” (1961) al qual remeto el lector per endinsar-se més en la qüestió de la complexitat dels tocs, la majoria

de selvatans no entenien totalment i exacte el llenguatge de les campanes. Fins i tot ens deia que els veïns d'Almoster ponderaven aquesta complexitat tot dient que el diable va passar set anys a la nostra vila per tal d'aprendre el llenguatge de les campanes i va marxar sense entendre'l.

Es tocava a l'oració, o a l'*Àngelus*, de bon matí, al migdia i al captar, les anomenades hores canòniques (terça, sexta, nona). Cada dia feiner es ventava la campana de Sant Andreu al migdia per avisar els pagesos de

l'hora de dinar i posteriorment de reprendre el treball.

Encara avui perdura el toc de difunts quan s'assabenta una defunció i quan és l'hora de l'enterrament. Antigament en aquest toc es diferenciava si el difunt era home o dona, albat o capellà.

La majoria dels tocs eren per anunciar els actes litúrgics o d'altres de caràcter religiós. Els de la campana de Sant Joan es podien fer amb una corda des de l'interior de l'església sense haver de pujar dalt de la torre. En casos excepcionals, com ara els incendis, es feia un toc dit de *sometent* i fins i tot quan hi havia un temporal es feia el toc conegut com de *temps*.

En l'ordre civil s'han ventat les campanes com toc de celebració en casos excepcionals com va ser el cas de l'aprovació de l'Estatut de Catalunya el 1932.

A la Selva, durant molts anys vam tenir campanera, ja que la complexa feina de tocar les campanes va anar a càrrec d'una dona, la Filomena Girona, fins que la va substituir el seu marit. Encara avui, aquesta ocupació va a càrrec de la seva filla, Maria Teresa Poy, tot i que la feina

la fa sense esforç físic, a distància, ja que els tocs estan programats electrònicament.

L'any 2022 la UNESCO va declarar el toc manual de campanes com a Patrimoni Immaterial de la Humanitat. Cinc anys abans, el 2017, la Generalitat de Catalunya ja ho havia fet com a Element Festiu Patrimonial d'Interès Nacional, i el 2019, el Ministeri de Cultura i Esports del Govern d'Espanya com a Manifestació Festiva del Patrimoni Cultural Immaterial. Totes aquestes declaracions coincideixen a posar en valor un llenguatge que forma part intrínseca de la nostra cultura i identitat. Les campanes, a través del seu so, han estat durant segles un mitjà de comunicació importantíssim que s'ha utilitzat tant per informar i coordinar la població com per delimitar i protegir el territori.

Estrena de Nadal de la campanera (1954).

Les campanes de les hores sobresurten per damunt l'espadaña per tal de fer el so audible a tots els àmbits de la vila.

EL RELLOTGE DEL CAMPANAR

Al segle XIV apareixen els primers rellotges de torre a les grans ciutats europees. Van començar a construir-se amb peces mecàniques mòbils i, per la seva mida, es col·locaven en catedrals, esglésies i llocs públics com ara als ajuntaments. En diem de torre perquè majoritàriament s'ubicaven a les torres de campanar on es podien tocar les campanes i així distribuir els senyals horaris a la població.

Aquests rellotges es construïen per a ser moguts amb uns pesos que

impulsaven el pèndol a través de l'escapament. Per tal de moure tant el mecanisme del rellotge com el mecanisme de soneri.

El primer rellotge mecànic del Principat s'instal·là a Perpinyà el 1356 per ordre de Pere el Cerimoniós, un rei que va destacar per la seva afició a la ciència astronòmica, els astrolabis i els rellotges. El 1390 Joan I va concedir permís a Barcelona per construir un rellotge mecànic, sempre que fos col·locat al Palau Reial, és a dir, al cloquer de Santa Àgata. Això va provocar

un enfrontament amb el Consell de Cent —qui pagava el mecanisme—, que volia col·locar-lo a la Casa de la Ciutat, al carrer Regomir. Finalment, es va acordar emplaçar-lo a la Catedral, malgrat les reticències dels canonges de Seu. Concretament, el lloc escollit pel rellotge fou el campanar de sant Iu, que a partir d'aleshores seria conegut com la *Torre de les Hores*.

Maquinària del rellotge del campanar exposada a l'espai museogràfic del Castell.

Va ser l'any 1479 quan els Jurats de la Selva feren tractes amb Joan Perellada per tal de construir un rellotge de campanar amb *“totes aquelles rodes é artilleria que si pertany segons art de rellotger é gran ten-detent per sonar lo seny major de la dita vila ab massa de 20 lliures moll cordes contrapesos, quant es menester en un bon rellotje sonant tot de ferro bastit é més en lo loch on es dahicat destar al cloquer”*. Perellada cobrava la quantitat de 45 lliures amb una garantia de deu anys.

El 1546 la maquinària fou reparada pel rellotger de Santes Creus i en 1597 es presentà un mestre rellotger que es prestava a adobar el rellotge i hagué de canviar l'anomenada *roda de Santa Catarina* que costà unes setze lliures.

Les campanes on tocaven les hores i

els quarts també tenien un desgast i alguna s'arribà a trencar. Ambdues foren refetes en 1548 pel mestre selvatà Dionís Vergonyós.

El 1788 van fer la campana que actualment toca les hores i la van posar a l'altura on es conserva i que es pot veure des de lluny en qualsevol punt cardinal.

El rellotge, amb diferents reparacions i manteniment al llarg dels anys, amb més o menys puntualitat, perdurà fins a les acaballes del s. XX, quan la maquinària fou substituïda per un sistema modern i automatitzat el juny de 1988.

Actualment, la maquinària d'aquest rellotge es conserva i s'exposa al Castell.

EL RELLOTGE DE SOL DE L'ESGLÉSIA NOVA

Els orígens dels rellotges de sol es remunten a l'època de la civilització babilònica, sorgida el 1890 aC i en els temps de la cultura de l'antic Egipte, del qual data el rellotge de sol més antic, devers l'any 1500 aC. Aquestes dues civilitzacions varen descobrir

que, a través de les ombres que produïa el sol, es podia calcular el moment exacte del dia en què es trobaven.

Un rellotge de sol mesura les hores mitjançant l'ombra d'un gnòmon clavat dins d'un quadrant on hi ha marcades les línies horàries. El gnòmon sempre té la direcció paral·lela a l'eix de rotació terrestre, en canvi, el quadrant pot adoptar diferents posicions, igual que les línies horàries. N'hi ha de diferents tipus, els més comuns són els verticals i els horitzontals.

Quan es va enllestir una part de la façana de la nova església parroquial, la que dona al carrer de l'Abadia, s'hi va bastir un rellotge de sol vertical. Data de 1588 com consta en la inscripció i marca l'hora solar des de les de 4 de la matinada fins a la una del migdia, o sigui que per calcular la nostra hora oficial actual cal sumar-li una hora a l'hivern i dues a l'estiu.

Com la majoria dels rellotges d'aquesta índole va acompanyar d'una frase. En aquest cas resa "*Dies mei sicut umbra declinaverunt*", una frase en llatí

que es tradueix literalment com "Els meus dies s'han declinat com una ombra" o "Els meus dies són com una ombra que s'allarga".

Com consta en la inscripció, aquesta expressió prové de la Bíblia, concretament del Salm 102:12 de la Vulgata i és atribuïda al rei David. És una metàfora del temps i que descriu la brevetat de la vida humana: com l'ombra del capvespre, que s'allarga ràpidament just abans de desaparèixer en la foscor, els dies de la persona s'escapen de pressa. És utilitzada comunament en els rellotges antics com un recordatori de la fugacitat del temps (memento mori).

Al santuari de Santa Maria de Paret delgada, concretament a la façana de l'hostatgeria hi havia un rellotge de sol vertical declinant pintat al fresc (amb pols de marbre, calç i pintura). Avui, desdibuixat i amb el gnom desaparegut el volem esmentar, ja que té la particularitat d'estar orientat cap a ponent i, per tant, només útil a la tarda. Curiosament, es complementa per un rellotge integrat a la façana oposada, aquesta sí encarada al sol.

EL RELOTGE DE LA CASA DE LA VILA

El rellotge d'esfera (també conegut com a rellotge analògic) és aquell que mostra l'hora mitjançant una superfície plana (l'esfera o dial) amb marques de referència i busques giratòries.

Durant segles, fins a l'aparició dels rellotges de butxaca -no a l'abast de tothom- o els de paret per les cases, els selvatans es guiaven pel rellotge de torre o les campanes.

El rellotge d'esfera col·locat a

la façana de Casa de la Vila va ser una donació dels esposos Pau Feliu Felip i Teresa Masdeu Marcó amb la col·laboració de l'empresari Gil Cristià Arbós. La seva inauguració va tenir lloc el 13 de maig de 1966 com a cloenda dels actes commemoratius del vuitè centenari de la Carta de Població de la Vila, la mateixa setmana en què es col·locaven, pel mateix motiu les majòliques dels carrers amb versos de Ramon Blasi i Rabassa.

El rellotge de la façana consistorial data de 1966.

RELOTGE DE BENVINGUDA A LA VILA

El 2007, quan es va recuperar l'entrada centenària a la Vila per l'antic camí de Tarragona i urbanitzar la zona de l'Hort d'Iglésies, s'inaugurà un rellotge de sol monumental col·locat damunt

d'una decoració de la rosa dels vents en l'illa que conformava la confluència de les noves avingudes de la Fraternitat i la Llibertat. L'obra s'encarregà a Amorós & Olivares. Joan Olivares és un

El rellotge de sol decorat amb la rosa dels vents a la rotonda d'entrada a la vila des de l'any 2007.

matemàtic llicenciat en Física Teòrica i escriptor, estudiós dels rellotges de la Vall d'Albaida al País Valencià. Amb l'artista Rafael Amorós, també de l'Albaida, han construït un seguit de rellotges de

disseny artístic modern. En el cas de la Selva, en un marc quadrat de planxa metàl·lica buidaven els números que quedaven reflectits en una planxa obliqua marcant l'hora. A la planxa una frase o pregària

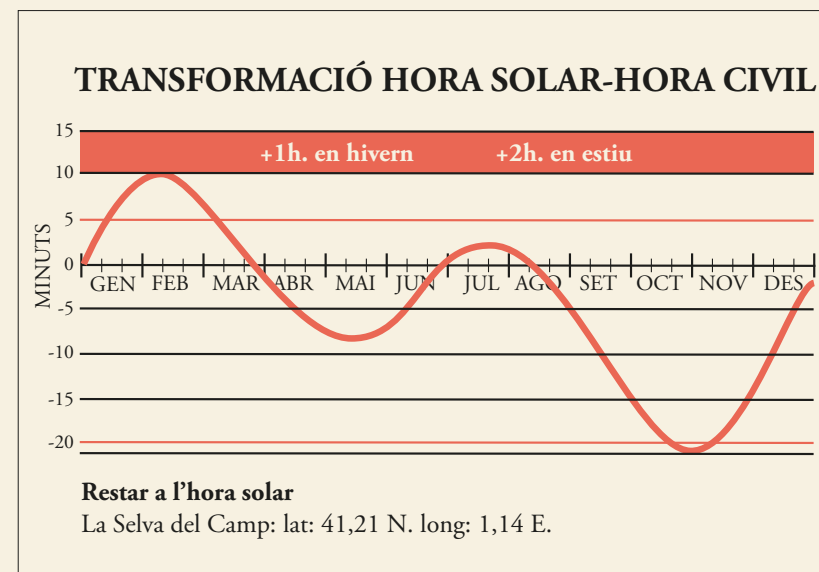
Oh Déu,
el vostre univers és tan immens
i la meua hora tan curta

fa referència al temps fugisser: “Oh Déu, el vostre Univers és tan immens i la meua hora tan curta”.

En aquest tipus de rellotge de sol, en lloc de tenir un estil o gnòmon que fa ombra, aquí el gnòmon és una línia recta pintada damunt del quadrilàter de ferro. La llum del sol passa pels forats de l'arcada del rellotge i els projecta damunt la placa de ferro. En l'arcada hi ha cada hora des de les 6 del matí fins a les 6 de la tarda, i sota el dígit de l'hora, hi ha un foradet. Quan la llum que travessa el foradet corresponent a les 9 del matí il·lumina la línia

del gnòmon també s'hi projecta el nombre 9 perquè sapiguem que són les nou, hora solar. Podem veure que, a més, l'arcada té un forat just en mig de cada dues hores, perquè el rellotge pugui marcar les mitges hores.

Com passa amb tots els rellotges de sol l'hora oficial té una petita diferència amb l'hora solar en funció del punt geogràfic i, segons l'època de l'any. Independentment de la diferència d'una o dues hores segons l'estació, pot haver-hi una diferència de 10 o 20 minuts de més o de menys:

Taula d'interpretació de l'horari solar del rellotge de sol segons el gnomonista Joan Olivares.

La Selva del Camp
Octubre de 2026